

Praktisk postprocessualism från den svenska sidan

Av Åsa Berggren och Björn Nilsson, antikvarie samt 1:e antikvarie, Malmö Kulturmiljö

I artikeln diskuteras positiva och negativa sidor av den postprocessuella arkeologins påverkan på arkeologiskt fältarbete i Sverige. Både uppdragsarkeologin och utbildningssituationen vid universiteten belyses.

Hur gräver man postprocessuellt? Frågan känns igen. Det finns åtminstone två skäl bakom en sådan undran. Den ena kommer ur ett genuint arkeologiskt intresse, och grundar sig på det övergripande problemet: hur kan jag omsätta mitt teoretiska fundament till en praktisk och jordläsande arkeologi? Ett andra skäl drar åt det skadeglada. Då ställs frågan med sikte på att rubba en arkeologisk inriktning. Frågan attackerar ett arkeologiskt fundament, något som för många inte bara är en *del* av arkeologin, utan *är* själva arkeologin – den arkeologiska utgrävningsmetoden.

Från processualism till postprocessualism?

I det följande skall vi försöka ge en utgångspunkt för att förstå svensk fältarkeologi och dess postprocessuella kopplingar ur en generell synvinkel. Det postprocessuella fältets förgreningar och inbördes motsättningar beaktas därmed inte vidare i den följande texten. De postprocessuella kopplingarna återfinns både i den uppdragsfinansierade arkeologin och i utbildningssituationen vid universiteten. De speglar två olika perspektiv, med olika förutsättningar men också många likheter.

Den svenska uppdragsarkeologin har genomgått en rad förändringar under de senaste decennierna. Flera av dessa förändringar hör samman med den politiska och ekonomiska utvecklingen nationellt och internationellt, samt med den inomvetenskapliga teoretiska och metodiska utvecklingen (se t.ex. Rudebeck 2004). Från att ha ansetts vara en verksamhet vars huvuduppgift var att förse forskare vid universiteten med data, ska uppdragsarkeologin sedan mitten av 1990-talet vara en del av ett framåtsyftande forskningsprocess. Detta enligt ett regeringsbeslut. Forskningen inom uppdragsarkeologin är tänkt

att garantera såväl hög kvalitet som hög kostnadseffektivitet genom vetenskaplighet och prioriteringar. Den uppdragsarkeologiska verksamheten styrs av såväl exploateringstryck och konjunkturvåxlingar, som av de vetenskapliga trenderna. Till bilden av den moderna svenska uppdragsarkeologin hör även ett beslut att konkurrensutsätta uppdragsverksamheten. För att delta i en upphandlingssituation måste man inkomma med en vetenskapligt förankrad undersökningsplan. Dessa undersökningsplaner godkänns av regionala myndigheter, Länsstyrelser, som också är beslutande i själva upphandlingsförfarandet. Följaktligen har alla uppdragsarkeologiska institutioner i Sverige uppmanats att skriva vetenskapliga program som skall användas som styrmedel i verksamheten.

Kraven på ökad systematisering och styrning enligt problemformuleringar kan delvis sägas vara ett resultat av att arkeologer med en processuell syn på vetenskap fick inflytande och makt inom svenska myndigheter (Rudebeck 2004:56). Samtidigt som dessa processuella krav på uppdragsarkeologin formulerades, så fick postprocessuella idéer ett större inflytande inom den arkeologiska forskningen, först och främst på det teoretiska planet. Samtidigt har den svenska arkeologiutbildningen successivt anammat ett i grunden postprocessuellt fundament, där empiriska studier delvis har fått ge vika för mer generellt samhällsorienterade utbildningsmoment. De arkeologer som idag utbildas på svenska universitet är postprocessuellt orienterade.

En av postprocessualismens fundamentala insikter är att tolkningen av fakta beror på vilken utgångspunkt man har, dvs. de subjektiva elementen i kunskapsprocessen. Som ett led i en postprocessuell

programförklaring har även begreppet mångstämmighet, *multi vocality*, förts fram (Hodder 1997), vilket innebär att man öppnar upp för flera röster från olika intressegrupper att göra sig hörda i tolkningsprocessen. Diskussionen har fått starkt fäste i Sverige (Nilsson & Karlsson 2001, Gustafsson & Karlsson 2005).

Förankring i forntid och nutid

De senaste åren har myndigheter och läns museer arbetat med ett omfattande projekt – Agenda kulturarv – som ska fungera som vägledning för kulturarvsinstitutionerna i landet, där kravet på en ökad lokal förankring av verksamheten är centralt. För att kulturmiljövården ska upplevas som legitim, krävs att verksamheten är förankrad i samhället. Demokrati, dialog och delaktighet är några av ledorden. Uppdragsarkeologin är en del av kulturmiljövården och omfattas därmed av Agenda kulturarv. Det är dock inte klargjort hur en ökad samhällelig förankring inom uppdragsarkeologin ska finansieras. Vi får således olika typer av signaler från politiker och myndigheter. Å ena sidan ska den vetenskapliga processen styras upp och bli mer målinriktad och kostnadseffektiv, och å andra sidan ska kulturmiljövården bli mer demokratisk och samhällsmedborgarna mer delaktiga. Kraven kan tyckas vara motsägelsefulla och svåröfrenliga.

Det sista åren har en debatt, eller flera debatter, blossat upp mellan förespråkare för olika synsätt inom kulturarvssektorn. Museitjänstemän, myndighetspersoner, kulturdebattörer och universitetsfolk har gjort sig hörda i media på ett sätt man sällan ser. Diskussionen, eller polemiken, rör vilka grundläggande perspektiv som ska styra synen på historia och kulturarvsbruk inom museivården och kulturmiljövården. Är det sakkunskapen om föremål och historiska skeenden som ska stå i centrum, eller är det förankringen i nutid som är det avgörande? Det hela är inte olik 1980-tals dispyterna mellan processualister och post-processualister. Såväl argument som tjuvknep känns igen.

Naturligtvis behöver man inte välja det ena eller det andra. De båda perspektiven utesluter inte varandra utan kan snarare kombineras. Vetenskaplig forskning om sakfrågorna bör förenas med en utåtriktad verksamhet som

involverar samhällsmedborgarna, och tvärtom. Detsamma gäller uppdragsarkeologin. Problemet är att resurserna som står till förfogande för kulturmiljövården är begränsade. När förändringar aviseras från myndighetshåll så ställs de två perspektiven mot varandra. Media har framställt debatten som en kamp mellan det moderna och det postmoderna. Är det samma sak som att det processuella står mot det postprocessuella? Situationen är hur som helst kliven.

Hur stor klyftan egentligen är, det är svårt att uppskatta. Dessutom handlar det om på vilka nivåer man väljer att betrakta saken. Arkeologin betraktat ur individperspektivet alstrar en mosaikartad bild, där varken likheter eller skillnader kan betraktas så svartvitt som onyanserad retorik och polemik kräver.

Reflexivt försök

I Malmö genomfördes under fältsäsongerna 2002-2003 arkeologiska undersökningar för byggandet av Citytunneln genom Malmö. Inspirerade av undersökningar i Çatalhöyük i Turkiet, det dittills enda storskaliga försöket att bedriva post-processuell fältarkeologi, genomfördes ett liknande försök vid utgrävningarna för Citytunneln. Försöket syftade till att medvetandegöra, synliggöra och dokumentera tolkningsprocessen, bla. genom att systematisera möjligheterna till reflektion. Målsättningen var att skapa öppenhet och flexibilitet för att i vidareutveckla den praktiska och teoretiska arkeologiska kunskapen. För att nå målen hade man bla. "varför-möten" som upptogs av diskussion om *varför* man gör de tolkningar man gör. Dessutom användes digitala fältdagböcker där själva tolkningsprocessen gavs stort utrymme. Försöket har diskuterats i boken "Reflexiv Fältarkeologi? Återsken från ett seminarium" som publicerades efter ett seminarium som hölls i Malmö 2002 (Berggren & Burström 2002). Den reflexiva ansatsen i Citytunnelprojektet hemsöktes av många problem, och kan inte sägas ha varit helt lyckat. En del av problemen ventilerades vid seminariet och återges i ovan nämnda bok. Inte minst är det tydligt att försöket var svagt förankrat bland fältpersonalen, de som skulle genomföra arbetet, huvudpersonerna. En vanlig invändning var att man redan bedrev en fältarkeologi med reflexiv inriktning. Propåer från ledningen upplevdes

därför som onödiga. Försöket upplevdes även som att tidigare arbetsmetoder, och därmed medarbetarnas kompetens, ifrågasattes. De olika arbetsmomenten upplevdes bitvis som tidskrävande. Med sedvanligt ökande tidspress mot undersökningarnas slut ägnades allt mindre tid åt att diskutera och dokumentera tolkningsprocessen. Försöket rann mer eller mindre ut i sanden.

Varför gick det som det gick? Är det de postprocessuella idéer som brister i praktiken? Med tanke på att Çatalhöyük-projektet har upplevt liknande problem (Farid 2000), så är frågan berättigad. Utan att göra jämförelser mellan de båda försöken i övrigt, så har problemen snarare varit av organisatorisk karaktär. En kanske förbisedd orsak kan vara kopplad till själva synen på arkeologiskt fältarbete. Kanske är vi ovana att betrakta fältarbetet som en förening av intellektuell och kroppslig kunskap. Kanske är vi fortfarande färgade av en tid då fältarbetet inom arkeologin bara ansågs handla om att ”gräva upp fakta” (Berggren & Hodder 2003)? Just ett uttalat tänkande kring det arkeologiska tänkandet – det reflexiva arbetssättet – belyser våra omedvetna bilder, fixeringar och stereotyper. Vanors makt är ofta större och betydligt mer bestående än vad man kan ana.

Den ene av artikelförfattarna har under sin tid som universitetslektor på Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet anordnat grundutbildningens första fältkurs i samarbete med Malmö Kulturmiljö. Några av seminariegrävningarna förlades till Citytunnelprojektets undersökningar. Den reflexiva inramningen var, sett ur ett utbildningsperspektiv, mycket lyckat. Grundutbildningens tidigaste praktikkurs genomförs i en delkurs som kallas "Arkeologiska forskningstraditioner". Undervisningen är i huvudsak teoretisk och vetenskapshistorisk. Genom att kontrastera den teoretiska utbildningen med en fältvecka, så får undervisningen en distinkt arkeologisk prägel. Meningen med denna första fältpraktik är inte att lära sig hantverkets tekniker, utan att diskutera fältarkeologiskt, fråga fältarkeologiskt och tänka fältarkeologiskt. Den praktiska undervisningen varvas med diskussioner

och avslutas med en muntlig tentamen i fält. För att bestå provet skall studenterna kritiskt granska sina egna arkeologiska undersöknings- och dokumentationsmetoder, allt ur ett vetenskapshistoriskt och vetenskapsteoretiskt perspektiv. Citytunnelundersökningarna var mycket tack samma ur en pedagogisk synvinkel. Intressant i sammanhanget var att den ordinarie fältpersonalen ansåg att de kände sig mer delaktiga i undersökningen, då studenterna var närvarande. En flyktig lärlingssituation uppstod, där såväl verbal som praktisk kunskap måste förmedlas. Liksom studenternas frågor väcker liv i läraren, och vänder saker och ting uppochner – så väcker studenter liv i arkeologiska undersökningar.

Praktisk postprocessualism

Tidigare talades det om en kluven svensk arkeologi. Två läger, två olika synsätt. Det är lätt att få för sig att det handlar om generationsväxlingar, om fadersmord och maktkamp. Men kanske är klyftan snarast en produkt av två, nödvändiga, arkeologiska praktiker satta i otakt. Den ena teoretisk och diskursiv, den andra praktisk och hantverksmässig. Det är inte omöjligt att det gemensamma tänkandets praktiker både är enklare och flyktigare, än de sinnligt hantverksmässiga. Arkeologins teori kommer kanske alltid att förändra sig snabbare än arkeologins grävande praktiker. I bland är glappet mellan de båda delarna större, ibland mindre.

Att läsa tysk, engelsk eller fransk filosofi är inte på något sätt mer intellektuellt krävande än att läsa landskap, eller kulturlagerbildningar. Förutsatt att man inte ser den senare utforskningen som något *common sense*-besläktat. De båda sysselsättningarna kan med fördel kombineras. Frågan är bara: Vill alla det? Eller snarare: Måste alla vilja det?

Och slutligen, om nu postprocessualismen inte lyckats föra fram, eller synliggöra, en egen fältmetodik – betyder det att inriktningen faller? Nej, inte om vi ska döma utifrån våra erfarenheter. Orsakerna till att de försök vi medverkat i inte var helt lyckade var främst organisatoriska. Snarare pekar vår erfarenhet på att en postprocessuell inställning är avgörande för att teori och praktik ska kunna befrukta varandra.

Litteratur

- Berggren, Å. & Burström, M. (red) 2002
Reflexiv Fältarkeologi? Återsken från ett seminarium.
Riksantikvarieämbetet & Malmö Kulturmiljö.
- Berggren, Å. & Hodder, I. 2003
Social practice, method and some problems of field
archaeology.
American Antiquity 68(3):421-434.
- Farid, S. 2000
The excavation process at Çatalhöyük.
I: Hodder, I. (red.) *Towards reflexive method in
archaeology: the example at Çatalhöyük.*
British Institute of Archaeology at Ankara & McDonald
Institute Monograph, Cambridge, 19-36.
- Gustafsson, A & Karlsson, H. 2005
*Plats på scen. Kring beskrivning och förmedling av
Bohusläns fasta fornlämningar genom tiderna.*
Bohus Museum. Kulturhistoriska dokumentationer nr
17. Uddevalla.
- Hodder, I. 1997
Always momentary, fluid and flexible: towards a
reflexive excavation methodology.
Antiquity 71:691-700.
- Karlsson, H & Nilsson, B. 2001
Arkeologins publika relation. En kritisk rannsaking.
Bricoloeur Press. Göteborg.
- Rudebeck, E. 2004
Trends and problems in Swedish Contract Archaeology
– some reflections.
I: Gudmundsson, G. (red.) *Current Issues in Nordic
Archaeology.* Proceedings of the 21st Conference och
Nordic Archaeologists, 6-9 September 2001, Akureyri,
Iceland. Reykjavik, 55-58.